

דתישבו

פרשת מקץ, תש"פ, מספר 1349

"וְהַבּוֹר רֵיק אֵין בּוֹ מִים" הקשר שבין חנוכה למדרש על בורו של יוסף אליעזר דניאל יסלזון

שילוב זה עורר את תשומת ליבם של הפרשנים, ומצינו ארבעה כיוונים להסבר.

1. הגישה הפשטנית הסיפורית

על פי גישה זו קובצו יחדיו כמה מאמרותיו של רב כהנא, שהביא את דרשותיו של רב תנחום, שנמסרו על ידי רבי נתן בר מניומי. עורך הגמרא לא טרח להבחין בין אמירות הלכתיות לאמירות מדרשיות, וכך שולב המדרש באמצע הלכות חנוכה.¹

2. הגישה ההלכתית

על פי גישה זו, הלכות חנוכה ומדרש הבור מאופיינים על ידי ממד פיזיקלי משותף – 20 אמות. קודם למדרש למדנו, שהגובה המירבי שמותר להניח בו את נרות חנוכה מעל מפלס הרחוב הוא 20 אמות, מאחר שאין העין שולטת בדברים גבוהים יותר. יש להניח שהאחים לא ראו את הנחשים והעקרבים שהיו בבור, מאחר שתחתית הבור הייתה עמוקה 20 אמות, ובעומק הזה לא שלטה עינם.

3. הגישה על דרך הסוד

דוגמה לגישה שכזו מצינו בספר "תפארת שלמה", בחלק המועדים, על חנוכה.² הכותב מסתמך על דברי המקובלים הקושרים את העלאת יוסף מן הבור עם גאולתו של האדם הראשון מחטאו. לדבריו, גם בהדלקת נרות חנוכה ברשות הרבים יש העלאה של טומאת השוק והרחוב לדרגה של קדושה.

4. הגישה הלמדנית הפלפולית

על פי גישה זו, נס חנוכה (כמו גם התנהגות האחים) מלמד שמותר לסמוך על הנס לכתחילה.³ האחים לא רצו במותו של יוסף. הם השליכוהו

1 דרשה זו על הבור הריק מופיעה שוב בשם רב כהנא, שמסור בשם רב תנחום על ידי רב נתן בר מניומי, במסכת חגיגה (ג ע"א). שם מובאת הדרשה לאחר הלכה הקשורה למצוות העלייה לרגל, המובאת בשם רב תנחום. רש"י על אתר מעיר: "והבור ריק - משום דרבי תנחום אמרה, נקט לה הכא גבי שמעתתא דרבי תנחום".
2 הספר "תפארת שלמה", על פרשות השבוע והמועדים, נכתב על ידי הרב שלמה רבינוביץ, האדמו"ר הראשון של חסידות רדומסק (המאה ה"ט), שהרבה לעסוק בתפקידו של יוסף בעולמו, על פי תורת הסוד.

3 הדברים נלקחו מאתר האינטרנט של רבה של כפר הרא"ה, הרב שמחה אליעזר וייס:

<http://he.rabbiweisz.com>

פתיחה

הקריאה של סיפורי יוסף בפרשיות השבוע הסמוכות לחג החנוכה הביאה ליצירת הקשרים מדרשיים ביניהם. הבעיה היא שההקשרים נמסרו ללא פשרם. להלן ננסה לבחון את הקשר הרעיוני שבין מדרש על בורו של יוסף לחנוכה. המדרש הזה נשזר במסכת שבת בתוך הלכות נר חנוכה, לכאורה ללא כל קשר ענייני ביניהם.

והבור ריק אין בו מים

הלכות חנוכה מפורטות בפרק 'במה מדליקין' במסכת שבת. באמצע הלכות הדלקת נר חנוכה, העוסקות בהגדרת המיקום הרצוי להדלקת הנר, הגמרא משלבת, ללא כל קשר, את דברי רב נתן בר מניומי בשמו של רב תנחום, על הבור שאליו נזרק יוסף על ידי אחיו בטרם נמכר והורד למצרים. וכך כתוב (מסכת שבת כא ע"ב-כב ע"א):

אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום, נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה – פסולה, כסוכה וכמבוי (שגם הם נפסלים אם גובהם עולה על 20 אמות).

ואמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרב תנחום: מאי דכתיב והבור ריק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור ריק אין יודע שאין בו מים? אלא מה תלמוד לומר אין בו מים – מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו.

אמר רבה: נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוכה לפתח. והיא מנח ליה (באיזה צד של הפתח)? רב אחא בריה דרבא אמר: מימין, רב שמואל מדפתי אמר: משמאל. והילכתא – משמאל, כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין.

כאמור, המדרש על בורו של יוסף משולב ללא כל קשר נראה לעין בהלכות המגדירות את המיקום להצבת נרות חנוכה. בפתיח משמיעים מהו הגובה המקסימלי להנחת הנרות, לאחר מכן מובא המדרש, ואחריו שבים לדון במיקום הנרות בתוך חלל פתחו של הבית.

* אליעזר יסלזון י"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה באוניברסיטה.

ניצחונם הצבאי של החשמונאים וחנוכת המזבח, שבעקבותיהם נקבע החג, נראים כמהלך רגיל וטבעי של הדברים. תשובת הגמרא לשאלה 'מאי חנוכה', המובאת בקטע שקדם למדרש הבור (בפרק במה מדליקין), מוסיפה את הסיפור הניסי לסיפור הרגיל:

מאי חנוכה? ... שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, **נעשה בו נס** והדליק ממנו שמונה ימים.

על פי האמור, נשנה כאן מדרש הבור הריק, כדי להדגיש את הצורך לשלב בסיפור הדברים הרגיל והאנושי גם מעשה ניסים חריג. הנס החריג אמור לחזק את ההכרה שלנו, שגם מהלך הדברים הרגיל מקורו מאת ה', המנהל את עולמו בדרך כלל על ידי ניסים נסתרים.⁷

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

יוסף מקבורת אביו, שהציץ בבור, ולשם שמים נתכון – לברך 'ברוך שעשה לי נס במקום הזה'. ועיקר הנס הוא מה שהעלוהו מהבור, ומסיבות ההשגחה נעשה לשר על כל מצרים. אך הברכה צריך לברך על דבר יוצא חוץ מהטבע. וזה שאמר ר' תנחום (שבת כב ע"א) 'אבל נחשים ועקרבים יש בו', והיה נס יוצא מטבע העולם, ולזה בירך 'ברוך שעשה לי נס'. ולזה נסמכו שני מאמרי ר' תנחום – הוא רבי תנחומא דבמדרש, כידוע – להורות שבחנוכה וביוסף הנס היה הסבות מההשגחה ניצחון ומלוכה, רק שהברכה הייתה כאן על הבור שלא הזיקוהו נחשים, וכאן על פך השמן.⁷

7 כפי שכבר כתב הרמב"ן (שמ"ו ו:ב): "כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס. ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים".

לבור, למרות שידעו שיש בו נחשים ועקרבים, משום שסמכו על הנס שיציל את יוסף. הסתמכותם של האחים על הנס מסבירה את התנהגות החשמונאים בעת חנוכת המקדש. חונכי המקדש מצאו בו רק פך שמן אחד, בכמות שהספיקה להאיר לילה אחד, והחליטו לחלק את השמן לשמונה חלקים, ולהדליק בכל לילה כמות השווה לשמינית הפך. מדרך הטבע, לא היה בשמינית הפך שמן שיש בו כדי לדלוק כל הלילה. חלוקת השמן לשמונה חלקים מראש מוכיחה, שגם חונכי המקדש סמכו על הנס, שיגרום לכמות קטנה של שמן לדלוק במשך לילה שלם.

5. הגישה הרעיונית – הנס הנסתר והגלוי

להלן ננסה להציע גישה נוספת הבוחנת את הצד הרעיוני הקושר בין נס חנוכה למדרש על בורו של יוסף.

כשיוסף פוגש את אחיו הוא מסכם את סיפור חייו כשליחות אלוקית (בר' מה:ח):

"וַעֲתָה לֹא אִתָּם שְׁלַחְתָּם אֵתִי הִנֵּה פִי הָאֱלֹקִים וַיְשִׁימֵנִי לְאֵב לְפָרְעָה וּלְאֲדוֹן לְכָל בְּיָתוֹ וּמִשָּׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם".

ראיית יוסף את חייו כשליחות אלוקית תואמת את אזכור שמו של הקב"ה על ידיו בצמתים רבים של חייו.⁴ יוסף טורח להזכיר את מעורבותו של אלוקים, למרות שמהלך חייו מתואר בתורה כהתפתחות אנושית גרידא.⁵

חכמי המדרש, ברצותם להדגיש את מעורבותו הפעילה של הקב"ה בכל מה שקורה ליוסף ולאחיו, משלבים בחייו נס גלוי. מתוך כך "מלאו" את בורו של יוסף בנחשים ובעקרבים קטלניים, וראו את שרידותו בבור כנס גלוי ממש. נס גלוי זה אמור להשליך על כל אירועי חייו, ולהציגם כמובלים על ידי הקב"ה, למרות הנהגתו הנסתרת.

עקרון כזה, של השלמת סיפור חיים אנושי ורגיל על ידי אירוע ניסי, מצוי גם בסיפור חנוכה.⁶

4 ראו לדוגמה בפרק מ:ח: "ויאמרו אליו חלום חלמנו ופתר אין אתו ויאמר אליהם יוסף הלא לאלקים פתרונו ספרו נא לי". ובפרק מא:טז: "ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלקים יענה את שלום פרעה". וכן שם, פס נא: "ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי".

5 גם רש"י הוסיף על פי המדרש לתאר את התגלותו של הקב"ה בפרטים שונים של חיי יוסף. ראו לדוגמה פירושו לפרק לז:טו: "וימצאהו איש והנה תעה בשדה וישאלהו האיש לאמר מה תבקש". ורש"י כתב: "וימצאהו איש" – זה גבריאל.

6 לדברים אלה כיוון כנראה גם הרב שמחה הכהן מדווינסק (סוף המאה ה'ט) בפירושו משך חכמה לבר' ל"ז. הרב שמחה הכהן שוזר בפירושו את ההלכה על פיה השב למקום שנעשה לו בו נס, מברך "שעשה לי נס במקום הזה". חידושו בכך, שמברכים ברכה זו רק על נס גלוי, היוצא מגדר הטבע. הוא מסתמך על כך, שבשם יוסף מהלוויית אביו הוא בירך את הברכה "שעשה לי נס במקום הזה" על שפת הבור שאליו הושלך. יוסף בירך על הנס הגלוי שארע לו, מאחר שבבור שרצו נחשים ועקרבים שלא הזיקוהו. ואלה דבריו: "שבשעה ששב